

ANADOLU ALEVÎ-BEKTAŞÎ İNANÇ DÜNYASINDA KURBAN ANLAYIŞI VE KURBANLA İLGİLİ RİTÜELLER*

*The Conception of Sacrifice in Anatolian Alevi-Bektaschi Faith World
And the Rituals Related to Sacrifice*

Das Opfertierverständnis in der Glaubenswelt der Aleviten und der Bektaschi in Anatolien und die Rituale im Zusammenhang mit dem Opfertier

Harun YILDIZ**

ÖZ

Kurban ritüeli, eski çağlardan beri tüm zamanlar boyunca hemen bütün din ve geleneklerde değişik biçimlerde hayata geçirilen önemli bir ritüeldir. İlk olarak Hz. Adem'in çocukları olan Habil ve Kabil ile başlayan bu ritüeli, özellikle Eski Çağ insanların doğa üstü güçlerden çekindikleri için, onların gazabını üzerlerine çekmemek ve bu yüzden meydana gelebilecek felaketlerle karşılaşmamak amacıyla icra ettikleri görülür. Günümüzde sadece Müslümanların yerine getirdiği bir ritüel olarak bilirse ve anlaşılrsa da, çok çeşitli inanış ve kültürlerde kurban ritüelinin değişik örneklerini görmek mümkündür.

Anadolu coğrafyasında yaşayan önemli dinî topluluklardan biri olan Alevî-Bektaşî topluluklarının da çok yaygın bir şekilde kurban ritüelini yerine getirdikleri görülür. Alevî-Bektaşî toplulukları arasında bu ritüelin yaygın oluşunda dinî bazı motifler kadar, sosyo-kültürel ve geleneksel

* Bu makale, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nin düzenlemiş olduğu "Contemporary Research Issues of Oriental Studies" isimli uluslararası sempozyumda (Bakü: 16-17 Ekim 2017) yazar tarafından sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiş olan şeklidir.

** Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Samsun. hyildiz@omu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-8524-0593.

motiflerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira Alevî çevrelerde bu ritüelin İslam dini ile yakın ilişkisi olduğu gibi, Eski Türk kültürüne dayanan bir arka plan ve kökleri olduğu anlaşılır. Alevî-Bektaşî çevrelerde temelde içeri/cem ve dışarı/adak kurbanları şeklinde adlandırılan bu ritüel, Abdal Musa Cemi, Görgü Cemi, Muharrem Cemi, Musahip Cemi, Düşkün kaldırma Cemi, Dâr/Kabir Cemi ve Bayram kurbanı gibi genellikle cemlerle birlikte ve cemlerin yapısal bir parçası olarak birbirinden farklı isimlerle ve değişik ritüeller halinde yerine getirilir.

Bu çalışmamızda, genel hatlarıyla Anadolu Alevî-Bektaşî inanç dünyası içerisinde kurban anlayışı ve kurbanla ilgili ritüeller üzerinde durmaya çalışacağız. Bu çerçevede öncelikle kurban ritüelinin Anadolu Alevî-Bektaşî inanç dünyasındaki yeri, önemi ve anlam boyutlarına değinilecek, ayrıca Alevî-Bektaşî çevrelerdeki farklı kurban ritüelleri üzerinde durulacaktır. Arkasından, Anadolu coğrafyasında değişik yörelerden verilen örneklerle bu ritüelin nasıl yerine getirildiği ifade edilecektir. Makalede takip edilen yöntem ise, mukayeseli ve eleştirel bir bakış tarzından çok, betimleyici ve çözümleyici bir yaklaşımı içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurban, Alevî-Bektaşî inanç dünyası, Eski Türk kültürü, Cem, Muharrem.

ABSTRACT

The ritual of sacrificing which has existed in almost all religions and traditions since ancient times is an important ritual. It seems that especially the ancient people have performed the sacrificing ritual in order to prevent the wrath of supernatural power and not to encounter the disasters that may occur. Also, it can be seen the samples of blood sacrifice in the various communities and cultures of human history with the same factors.

It seems that Alevi-Bektashi communities which live in the region of Anatolia have fulfilled the sacrificing ritual widely. It is understood that some cultural and traditional motifs as well as some religious motifs are effective on the currency of this ritual in Alevi-Bektashi communities. This ritual in Alevi-Bektashi communities has a close relevance with Islam. Furthermore, it has the roots based on ancient Turkish culture. This ritual is called indoor/Jam sacrifices and outdoor/vow sacrifices in Alevi-Bektashi communities basically. It is fulfilled like Abdal Musa, Gorgu, Muharram, Friendship, dar/grave and holiday sacrifice.

In this paper, we will try to evaluate the conception of sacrifice in Anatolian Alevi-Bektashi faith world and sacrificing rituals with the general outline. In this framework, first of all, it is discussed that the place, importance and meaning of this sacrificing ritual in Alevi-Bektashi faith world. Furthermore, it is described the different sacrificing rituals in Alevi-Bektashi communities. Then it is presented the fulfillment of this ritual with the samples from different regions in Anatolia. The method we used in the working process implies the descriptive and analytic point of view rather than the critical and comparative point of view.

Keywords: Sacrifice, Alevi-Bektashi faith world, Ancient Turkish culture, Ceremony of Jam, Muharram.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Opfertierritual ist ein wichtiges Ritual, welches seit den Urzeiten zu allen Zeiten nahezu fast in allen Religionen und Traditionen in unterschiedlichen Formen praktiziert wurde. Dieses Ritual, welches mit Abel und Kain (Habil ve Kabil), den Kindern des Ehrenwerten Propheten Adam begann, wurde insbesondere in den altertümlichen Zeiten von Menschen praktiziert, die Angst vor überirdischen Mächten hatten und den Zorn dieser Mächte nicht auf sich ziehen und damit die Heimsuchung von Katastrophen vermeiden wollten. Obwohl es gegenwärtig als ein Ritual bekannt ist und verstanden wird, welches nur noch von den Muslimen praktiziert wird, kann man in ganz verschiedenen Glaubensrichtungen und Kulturen differenzierte Beispiele von Opfertier Ritualen beobachten.

Auch bei den Alevitisch-Bektaschi Gemeinschaften, die zu den wichtigsten in Anatolien lebenden Religionsgemeinschaften zählen, stellt man fest, dass sie sehr oft das Opfertierritual praktizieren. Dabei fällt es auf, dass neben einigen religiösen Motiven, welche die Verbreitung dieses Rituals in den Alevitisch-Bektaschi Gemeinschaften ermöglicht haben, auch soziokulturelle und traditionelle Motive gibt's, die Einfluss auf dieses Ritual ausüben. Es ist nämlich ersichtlich, dass dieses Ritual in alevitischen Kreisen neben einem engen Verhältnis zur islamischen Religion auch seine Hintergründe und Wurzeln in der alttürkische Kultur hat. Dieses Ritual, welches in den Alevitisch-Bektaschi Kreisen vorzugsweis in Form von içeri, Gottesdienst und draußen (cem ve dışarı), Die Schlachtung eines Opfertieres zwecks Einlösung eines Gelöbnisses (adak kurbanı) bezeichnet werden, werden unter verschiedenen Bezeichnungen wie Muharrem, Abdal Musa, öffentliche Beichte (görgü), Weggefährte (musahip), religiöses Fest (Bayram), Rehabilitation des Verhaltens verbunden mit der Schlachtung eines Opfertieres, das an die Armen verteilt wird (Düşkün kaldırma), Schlachtung eines Opfertieres für den Kauf eines Hauses (dâr) und Traueropfer (kabir kurbanı) in verschiedenen Ritualen praktiziert.

Die vorliegende Arbeit versucht, das Opfertierverständnis und die Opfertier Rituale in der Glaubenswelt der Aleviten und der Bektaschi unter generellen Aspekten zu behandeln. In diesem Rahmen wird zuerst auf die Rolle, Bedeutung und auf den Sinn des Opfertier Rituals in der Glaubenswelt der Aleviten und der Bektaschi eingegangen und darüber hinaus werden die differenzierten Opfertier Rituale in den Alevitisch-Bektaschi Kreisen untersucht. Im Anschluss daran wird durch Heranziehung von Beispielen aus den verschiedenen Regionen Anatoliens erklärt, wie dieses Ritual praktiziert wird. Die in dieser Studie verfolgte Methode umfasst eher einen beschreibenden und analytischen als einen vergleichenden und kritischen Ansatz.

Schlüsselwörter: Opfer (Kurban), Glaubenswelt der Aleviten und der Bektaschi, alte türkische Kultur, Cem-Zeremonie, Muharram.

Giriş

Kurban, hemen hemen tüm din ve geleneklerde eski çağlardan beri var olduğu gözlemlenen önemli bir ritüeldir. Eski Çağ insanların özellikle korkup çekindikleri doğüstü bir takım güçlere karşı, onların gazabını çekmemek, onlar tarafından kaynaklandığına inandıkları felaketlerle karşılaşmamak, onları memnun etmek ve kötülükleri def etmek gibi amaçlarla doğüstü güç ya da güçlerle barışıklığı sürdürmeye dayalı kanlı ya da kansız kurban ritüelini icra ettikleri görülmektedir (İzzet, 1929: 1-2). Yine, bu yüzden insanlık tarihinde çok çeşitli toplumlarda kanlı kurban örneklerini görmek mümkündür. Bu yüzden ilkel ve evrensel dinlerin ortak ritüellerinden biri olan kurbanın geçmişi, Hz. Adem'in oğulları olan Habil ile Kabil'in kurbanlarına kadar uzanır.¹

İslam dini, temel kaynağı olan Kur'an'da bu ibadetin yerine getirilmesini, özellikle ekonomik gücü yerinde olan Müslümanlardan istemektedir.² İslamiyet, bu ibadetin yerine getirilmesiyle inanan insanlarla, inanmış oldukları kutsal varlık olan Allah arasında yakınlık ve iletişim kurmayı, insanları Allah'a yaklaştırmayı hedefler. Yine bu noktada İslamiyet'te var olan kurban ibadeti ile kulluk bilinciyle yaratana teslimiyet arasındaki müthiş bağ, asla göz ardı edilmemesi gereken bir şeydir. Türkler arasında İslamiyet'ten önce yaygın biçimde var olan kurban ritüeli (İnan, 1995: 97-98), İslamlaşmayla birlikte yeni ve daha farklı boyutlar kazanmaya başlamıştı. Anadolu'da yaşayan Alevî-Bektaşî çevrelerde de kurban ibadetinin çok yaygın biçimde gerçekleştiği görülmekte olup bu ritüelin İslamiyet'le yakın bir ilişkisi olduğu gibi, Eski Türk kültür ve inançlarına dayanan kökleri de vardır.³ Değişik gruplarıyla birlikte Alevî-Bektaşî çevrelerin kurban ritüeline çok önem verdikleri ve çok yaygın biçimde bunu yerine getirdikleri gözlenmektedir. Bu yüzden olsa gerek geleneksel Alevilikte kurbandsız bir ritüel yok gibidir ve Alevî-Bektaşî çevrelerin yaşam süresinde bir çok yerde kurban gerçeği karşımıza çıkar. Zira kurban kesen kişinin kurbanla birlikte bütün kötü arzu ve duygularının da sona ererek ortadan kalktığına inanılır (Yaman, 2001: 59).

1 Kur'an, bu hadiseyi şöyle anlatır; *"Onlara Adem'in iki oğlunun olayını doğru anlat. İkiisi birer kurban sunmuşlardı. Birininiki kabul edilmiş, diğerininiki kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen) 'Andolsun seni öldürecekim' demiş, (kardeşi de) 'Allah, yalnız kendisine saygılı olanlarınıki kabul eder' cevabını vermişti"*. Kur'an, Mâide, 5/27.

2 Örnek olarak bk. *"Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"*. Kur'an, Kevser, 108/2.

3 Bk. İnan, 1995: 53-54, 100-102; Tanyu, 1978: 27-28; Eröz, 1977: 292-353; Erginer, 1997: 115-132; Günay ve Güngör, 1997: 64-66; Bekki, 1996: 23-26; Ören, 2015: 65-74.

A) Alevî-Bektaşî Çevrelerde Kurban Anlayışı

Alevî-Bektaşî çevrelerde, Anadolu'da kurban denilince ilk anda akla gelen *Abdal Musa, Görgü, Mubârrem ve Musahip kurbanları* gibi *cem* kurbanlarıdır. Cem kurbanlarının dışında *adak ve dar kurbanı* ile *Kurban Bayramı kurbanı* gibi çeşitli isimler altında ve değişik amaçlarla bu ibadet, icra edilmektedir. Her şeyden önce ifade etmek gerekir ki Alevî-Bektaşî çevreler, kurban konusunda İslamiyet'teki yaygın anlayışı genel anlamda benimsemekte olup kurbanı sadece Allah'a sunarlar ve Kur'an'daki Hz. İbrahim-İsmail örneğiyle (Kur'an, Sâffât, 37/99-110) ortaya konulan Allah yolunda, gerektiğinde canı bile olsa, en değerli varlığını O'nun için feda edebilmeyi sembolize eden bir anlayışla kurban keserler.

Alevî-Bektaşî çevreler arasında her şeyden önce kurban kesmenin, Hanefî kesimler hariç tıpkı Sünnî çevrelerin çoğunda olduğu gibi⁴, herkes için zorunlu olmadığı inancı hakimdir. Ancak Alevî-Bektaşî geleneğinde Abdal Musa, Görgü ya da Musahip Cemi başta olmak üzere cem kurbanlarının dışında diğer kurbanları, isteğe bağlı olarak sadece ekonomik gücü yerinde olan kimselerin yerine getirmesi gerektiğine inanılır; zira Abdal Musa, Görgü ve Musahip cemlerinde kesilen kurban, cemin zorunlu bir parçası olduğundan dolayı bu ritüel, ayrı bir şekilde değil, on iki hizmetten biri olarak kabul edilir ve bu cemler kurbandsız yapılmaz. Öyle ki musahip olacak veya görgüye girecek talipler için bu kurban, yerine getirilmesi gereken zorunlu bir yükümlülüktür.⁵ Bu yüzden Alevî-Bektaşî inanç dünyasında kurban inancı ve uygulaması, müstakil bir ritüel olmaktan öte, önemli ölçüde cem içerisindeki delil, peyk, sofrâ, dolu, seyyid-i ferraş ve sakka hizmetleri gibi on iki hizmetten biri olarak kabul edilir.

Bu önemli cemlerin dışında ayrıca, cemaat içerisinde hemen herkesin, gücü neye yetiyorsa o şekilde bu ibadeti yerine getirme çabası içinde olduğu dikkat çeker. Bu yüzden, Sünnî çevrelerdeki algılamadan biraz daha farklı biçimde kurban, cemin yapısal bir parçası olarak, sadece belli bir hayvanın boğazlanması biçiminde görülmediğinden, evde hazırlanıp cem törenine getirilen her çeşit yiyecek ve meyve de kurban olarak değerlendirilir.

4 Nitekim İslam dininde kurban ibadeti, Hanefî mezhebine göre gücü yeten herkesin yılda bir defa yerine getirmesi gereken vacip bir ibadet olarak kabul edilirken, diğer mezheplerin fakihlerinin çoğunluğuna göre ise, sünnet olarak kabul edilen bir ibadettir (Zuhaylî, 1992: 393-394).

5 Bk. *Buyruk*, 1958: 41-42; Ulusoy, 1986: 260-261; Yaman, 1994: 169-171, 211-220; Yılmaz, 1948: 104-106; Yıldız, 2014: 248-249.

Bu ritüel, sahip olduğu dinî anlamının yanı sıra daha çok geleneksel kalıplar içerisinde icra edilir. Bu yüzden olsa gerek, Alevî-Bektaşî çevreler arasında, yer yer kurban kesmek deyimiyile beraber *tğlamak*, *lokma* ve *tervüman* gibi geleneksel ve otantik ifade kalıplarının kullanıldığı görülür (Eröz, 1977: 302-303). Yine aynı anlayış tarzının etkisiyle olsa gerek, kesilen kurbanlar, temel olarak *içeri/iç* veya *dışarı/dış kurbanları* ya da *cem* veya *adak* kurbanı gibi geleneksel hale gelen ifadelerle adlandırılır.

B) Alevî-Bektaşî Çevrelerde Kurbanla İlgili Ritüeller

Alevî-Bektaşî çevrelerde kurbanlar, temel olarak *içeri/iç* veya *dışarı/dış kurbanları* ya da *cem* veya *adak kurbanı* gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Görüldüğü gibi bu adlandırma, cem erkânı merkezli bir adlandırma olup geleneksel Anadolu Alevîliği'nin genel yapısı ve karakterini de güzel bir şekilde yansıtmaktadır.

İçeri/iç ya da bir diğer adıyla *cem kurbanları* olarak adlandırılan kurban ritüeli, tarikat erkânı gereğince icra edilen, bu yüzden cem erkânı ile iç içe olan ve cemin yapısal bir parçası olduğundan dolayı cemi oluşturan on iki hizmetten biri olarak kabul edilen kurbanlardır. Bu ritüellere, bilindiği gibi, cemaat içerisinde herkes değil, ancak belirli koşulları taşıyan kişiler katılabilir. Bunlar, değişik isimler taşımakla beraber, belli dönem ve şartlarda belirli hedefler için yerine getirilir ve ait olduğu ceme göre isim ve içerik farklılığı gösterebilir. Şöyle ki;

a) *Abdal Musa (Birlik) Cemi Kurbanı*: Cem kurbanları içinde Alevî-Bektaşî çevrelerde en yaygın olan kurban ritüelidir. Sadece yılda bir kez yapılmakta olup kış ayları girerken (Ekim-Kasım gibi) her çeşit kaza ve belayı defetmek amacıyla, dedenin öncülük etmesi neticesinde bütün köylülerin katılımıyla ortak bir şekilde icra edilir. Yıllık tarikat erkânının ilki olup bir bakıma artık törenlerin başladığını gösterir.

Abdal Musa cemleri, öncelikle dede ailelerinin yerleşik olduğu yerleşim birimlerinde başladığından dolayı dedeler, bağlı oldukları ocağın dedesini çağırarak görgüden geçip “yıl abdesti” olarak temizlenirler. Dedeler, bu şekilde kendi hizmetlerini tamamlayınca taliplerinin görgüsünü yapmak amacıyla talip köylerine gitmeye başlarlar. Bu noktada Abdal Musa Cemini yapmak isteyen talip köyleri, ocak dedelerinden gün olarak kararlaştırılan gün içinde Abdal Musa Cemi, icra edilir. Abdal Musa Kurbanının bir diğer adı Birlik Kurbanı olduğu için, burada herkes birbirinden sorulup helâlleşir, küskün olanlar barıştırılır ve kurban eti, yapılan cemin arkasından toplu halde paylaşılarak yenilir. Bu kurban kesildiğinde, köylerde artık her hangi bir

sıkıntı, keder ve hastalığın olmayacağına, ekin ve ürünün bol ve bereketli olacağına inanılır (Yaman, 1994: 218). Yine bu kurban, özellikle ayrılıkların, problemlerin ve kavgaların olmadığı köylerde kesilir.

b) *Görgü Cemi Kurbanı*: Topluluk içinden yine, yılda bir kez pîrine (dede) görülmeyi ve böylece toplum önünde temize çıkmayı isteyen kişinin cem töreninde kesilir. Ayrıca, küslerin ve birbirinden davacı olan kişilerin barıştırılması amacıyla da kesilir. Koç ve koyun gibi hayvanların dışında kurban olarak bazı ocaklarda Cebrail (horoz)⁶'in de tercih edildiği görülmekte olup bu kurbanın masrafları, temize çıkmayı isteyen kişinin kendisi tarafından karşılandığı için şahıs kurbanı olarak da adlandırılır ve eti, törene katılan herkes tarafından toplu halde yenilir.

c) *Muharrem Cemi Kurbanı*: Muharrem ayının genellikle on ikinci gününde Muharrem orucu sonrası Muharrem Ceminde kesilir, bu kurbanı bazen tek bir aile kesmeyi üstlendiği gibi, maliyeti yüksek olduğundan, çoğunlukla aileler bir araya gelip ortak bir şekilde yerine getirirler. Muharrem Kurbanı, tıpkı Abdal Musa (Birlik) Cemi kurbanı gibi, Alevî-Bektaşî çevrelerde çok değer verilen bir kurban ritüelidir; zira diğer kurbanlara katılmayan ya da gücü yetmediği için katılmayan ailelerin, bu kurbana muhakkak katılmaya ve bir ucundan tutmaya çalıştıkları dikkat çekmektedir (Arslanoğlu, 1999: 1-12).

d) *Musahip Cemi Kurbanı*: Aynı zamanda *Abiret kardeşliği* olarak da bilinen musahiplik kurumu, geleneksel Alevîliği ayakta tutan en önemli kurumlardan biridir. Musahiplik Cemi ile iki aile ya da iki birey arasında musahiplik bağı tesis edilir ve bu cemde bu kurban ritüeli icra edilir. Genellikle kurban olarak koçun tercih edildiği bu cemde kurbanın maliyeti musahip olacak olan kişiler tarafından karşılanır. Bu kurbanın yüreği ve ciğerleri, dualanarak lokma adı altında sadece musahipli olan kişilere verilir. Yine etinden sadece musahipli olanlar yiyebilir.⁷ Burada ifade etmemiz

6 Alevî/Bektaşî çevreler arasında Horoz'a bazı bölgelerde *Cebrail/Cebrail kurbanı* adının verildiği görülür. Melek Cebrail'in horozu cennet'ten getirdiğine ve Hz. Peygamber ile Ehl-i Beyt'in bulunduğu bir ortamda yediye taksim ettiğine inanılmaktadır, özellikle Tahtacılar arasında Cebrail ismi, oldukça yaygın olup horoz kurbanına bu isim verilerek "Horoz kestik" denilmez, "Cebrail kestik" denilir. Bk. Eröz, 1977: 301; Abdurrahman Yılmaz, 1948: 57, 59; Yıldız, 2014: 250; Birdoğan, 1990: 523; Selçuk, 2014: 112-113; Küçük, 2009: 113-114; Yörükân, 1930, 76; Taşgın, 2011: 339.

7 Musahip kurbanının etinin sadece musahipli olanlar tarafından yenilmesi, Buyruk metinlerine dayanan önemli bir uygulamadır; zira musahibi olmayan kişilerin, Musahip Cemi kurbanından yemesi haramdır. Bk. Buyruk, 1958: 121; ayrıca Musahip Cemi kurbanı için bk. Ersal, 2016: 379-448.

gerekir ki musahiplik, günümüzde şehirleşmeyle birlikte yaşanan süreçte zayıflamış olduğu için bu kurbanı, fazla rastlanmamaktadır.

e) *Hızır Cemi Kurbanı*: Alevî-Bektaşî çevrelerde Muharrem orucundan sonra yaygın olan Hızır orucunun arkasından kesilen kurbandır. Bazı yörelerde yedi gün tutularak yedinci gün olan son gün öğleden sonra kuşluk vakti denilen zamanda oruç bozulur, Hızır Cemi yapılarak Hızır kurbanı ikram edilir (Taşgın, 1997: 191).

f) *Düşkün Kaldırma Cemi Kurbanı*: İşlemiş olduğu bir suçtan dolayı dışlanarak cezalandırılan kişinin belli bir süre geçtikten sonra dede başta olmak üzere tüm köylüler tarafından tarikata dönmesine karar verilmesi neticesinde yapılan cemde icra edilen kurbandır. Düşkünlük kurumu, tıpkı musahiplik gibi, artık eski geçerliliğini kaybettiği için bu kurbanın da, fazla icra edilmediği görülmektedir.

g) *Dâr (Kabir) Cemi Kurbanı*: Ölen bir kişinin arkasından genellikle öldüğü gün, yakınları tarafından icra edilen *Dârdan İndirme Âyini*'nde kesilen kurbandır. Bu kurban, Anadolu'da bazı köylerde ölünün mezarı kapanmadan, ölenin başucunda kesilir. Böylece ölen kişi için herkesten rızalık alınarak herkesin ona hakkını helâl etmesi hedeflenir. Bu ritüel, Anadolu Alevîleri arasında yaygın biçimde görülen bir kurban çeşididir.⁸

Cem törenleri ile kurban ritüeli, görüldüğü gibi, o denli iç içe girmiş durumdaki bu yüzden geleneksel Alevîliğin yaşandığı kırsal çevrelerde cemler, 'falanca kişinin kurbanı var', "filanca kişinin kurbanı var" şeklinde kurbanla iç içe geçmiş biçimde ifade edilir. Bu yüzden içeri kurbanları, cem erkânına bağlı olarak icra edilen ve cem erkânının yapısal parçası olan kurbanlar olduğundan diğer kurbanlara göre daha farklı bir anlam dünyasına sahiptir.

İçeri/cem kurbanlarının amacı, Alevî-Bektaşî çevrelerde ortaya çıkan problemleri çözerek daha çok birlik, dayanışma ve kaynaşmayı sağlamak olduğundan içeri kurban ritüeli, yalnızca koyun, koç ya da dana gibi hayvanların kesilmesiyle yerine getirilir ve toplu halde yenilir. Burada kurban edilen hayvanın kanına, kemiklerine ve iç organlarına büyük bir ihtimam gösterilerek bunların kırılmamasına ve dağılmasına özel bir önem verilir. Ayrıca, kurban kanının yere akmaması ve kurban kemiklerinin

8 Ayrıca bk. Ersal, 2016: 449-466; Arslanoğlu, 1998: 11-34; yine bazı yörelerde bu kurbanın, Hz. Peygamber'e dayandığına inanılmakta olup buna göre Hz. Hamza öldüğü zaman Hz. Peygamber'in onun için kabir kurbanı kestiği inancı vardır (Eren, 2002: 157).

kırılmaması için büyük bir dikkat sarf edilir. Yine içeri/cem kurbanının etini, sadece *düşkün* denilen topluluk tarafından dışlanarak cezalandırılan kişilerin yiyememesi, oldukça dikkat çekicidir.⁹

Dışarı/dış kurbanları ise, adı üzerinde cem erkânına bağlı olarak icra edilmeyen ve cem törenlerinin dışında yapılan on iki hizmet ve görevlinin yer almadığı kurbanlardır. Dışarı kurbanlarının en önemli özelliği, cem kurbanları gibi olmayıp herkesin katılımına açık olmasıdır. Ayrıca, bunları içeri kurbanlarından ayıran bir diğer husus, içeri kurban ritüeli sırasında kurban edilen hayvanın kanına, kemiklerine ve iç organlarına gösterilen ihtimamın burada gösterilmemesidir (Karaoğlan, 2007: 142). Özellikle tutulan bir dileği ya da önceden sözü verilen bir adağı yerine getirmek gibi sebeplerle kesilen kurbanlar, bu çerçevede değerlendirilir ve bunların içinde özellikle *adak kurbanının* önemli bir yeri vardır.

Anadolu'da çok yaygın olarak icra edildiği görülen adak kurbanları, bir hastalıktan kurtulmak, evlenmek, çocuk sahibi olmak, mal-mülk edinmek ve askere gittikten sonra sağ salim dönmek gibi dünyevi istek ve ihtiyaçların karşılanması amacıyla dilek dileyerek adanan ve yakın bir yerde bulunan herhangi bir yatır ya da türbede kesilen kurbanlardır. Burada adanan kurbanların mutlaka kesilmeleri gerektiği unutulmamalıdır; zira kesilmezse adak adayan kişinin başına kötü şeyler geleceğine inanılır. Dışarı kurban ritüeli, Alevî-Bektaşî çevreler arasında çok yaygın olup en ufak bir sıkıntı ya da felaket anında, söz gelimi burun kanadığında bile icra edilebilmektedir. Adak kurbanı, kişinin niyetine bağlı olup ne amaçla adanmışsa onun için kesilir. Alevî-Bektaşî inanç dünyasında adak kurbanlarının, kanlı ya da kansız olmak üzere iki çeşidi bulunur.¹⁰ Bundan dolayı koyun, koç, horoz, tavuk ya da inek gibi hayvanlar kurban

9 İçeri/cem kurban ritüelleri için bk., A. Celâlettin Ulusoy, 1986: 260-290; Yaman, 1994: 169-171, 211-220; Ersal, 2016: 206-474; Yılmaz, 1948: 104-106; Yıldız, 2014: 248-250; Üçer, 2005: 332-333; Selçuk, 2004: 107-108; Keskin, 2009: 143-144; Biçen, 2005: 151-158; Eren, 2002: 155-157; Özdemir, 2008: 262-265; Yaman, 2001: 54-58; Ulusoy, 2005: 16-20; Karaoğlan, 2007: 137-142.

10 *Kansız kurban ritüeli*, çok muhtemel eski Türk inançları ile bağlantılı görünmektedir. Zira eski Türkler arasında kansız kurbanı *saçı* denilmekteydi. Saçı, her boy ve obanın kendi emeğiyle elde ettiği ve kıymetli olarak gördüğü nimetlerden biridir. Saçı olarak sunulan kurbanlar, toplumların geçim kaynaklarına göre değişmekteydi. Öyle ki çiftçi toplumlarda buğday, arpa ve şarap; ticaretle geçinen topluluklarda, para; buna karşılık göçebe topluluklarda ise süt, yağ ve kırmızı, saçı unsuru olarak öne çıkmaktaydı. Yine Şamanist Türkler arasında kurbanlı bir ayin düşünülemezdi; bu yüzden her ayinde kanlı ya da kansız bir kurban bulunurdu (İnan, 1995: 97-98; Eröz, 1977: 294-295; Günay ve Güngör, 1997: 64; Eröz, 1980: 211-217); ayrıca

verilebileceği gibi, çörek gibi hamur işi yiyecekler yapılarak ya da bir elma verilerek bile bu ibadet yerine getirilebilir.¹¹ Adak kurbanlarının etinden adak sahibiyle ailesinin yememesi gerektiği unutulmamalıdır; zira adak kurbanının eti, öncelikle fakirlere olmak üzere yakınlarla dağıtılmalıdır.

Yine *Kurban Bayramı Kurbanı*, bu kapsamda ele alınan bir kurbandır. Çok yaygın olmamakla birlikte Kurban Bayramında özellikle şehir merkezleri ile merkezlere yakın köylerde icra edildiği görülür. Bununla birlikte özellikle Tahtacılar arasında evli olan ve babasının evinden ayrı oturan herkes, ekonomik durumu iyi olsun olmasın Kurban Bayramında kurban kesmek zorundadır (Selçuk, 2004: 114). Sıraçlar arasında da Kurban Bayramı kurbanı kesilmektedir (Yılmaz, 2009: 88-89). Kurbanın etinin bir bölümü, komşulara, bir kısmı fakirlere verildikten sonra geri kalan, artık kurbanın sahibine verilir (Ejder, 2005: 110-136). Bayram Kurbanının, Anadolu'nun bazı bölgelerinde yaygın olmadığı dikkat çekmektedir.

Alevî-Bektaşî çevreler arasında bu kurbanların yanı sıra 6 Mayıs *Hıdrellez* gününde mezarlıklara gidilerek yine kurban kesilir; ayrıca 21 Mart tarihinde de *Nevruz Kurbanı* kesilir. Nevruz, Anadolu'da hem Hz. Ali'nin doğum günü, hem de baharın başlangıcı olarak kabul edildiğinden dolayı mutluluk ve heyecan içerisinde kutlanır. Bu kurbanların dışında *şükür*, *yağmur* ve *afet* gibi kurbanlar da vardır.

Alevî-Bektaşî çevrelerde kurban türleri ile ilgili cem merkezli adlandırmaların dışında, daha farklı ve değişik adlandırmalar da mevcut olup bunları şöyle ifade etmemiz mümkündür;

Adem Ata Kurbanı: Tosun

İsmail Kurbanı: Koç

Cebraîl Kurbanı: Horoz

İsrafil Kurbanı: Keçi

Şuayıp Peygamber Kurbanı: Camış

Veysel Karani Kurbanı: Deve

Eyüp Peygamber Kurbanı: Güvercin (Taşgın, 1997: 339).

bu durum, Fuad Köprülü'nün ifade ettiği gibi, Türkler'in kurbanla ilgili İslamiyet'ten önceki inanç ve uygulamalarının bir takım değişikliklerle birlikte, büyük oranda Kızılbaz çevrelerde, kısmen de Bektaşiler'de sürdüğünü göstermektedir (Köprülü, 1976: 105).

11 Burada elma, dörde ya da kırka bölünür ve elmayı yerken acele edene ceza verilir. Bu ceza ise, dedeye bir tavuk vermekle gerçekleşir. Ayrıca bk. Engin, 2014: 289; Küçük, 2009: 113.

Bu noktada, özellikle Düşkün Kaldırma Cemi yapılırken dede, düşkün için “Bu cana, bir Cebrail, bir İsmail ve bir Adem Ata Kurbanı, hak mıdır?” şeklinde cemaate sorar. Yukarıdaki tasnifte olduğu gibi, dedenin bu şekilde kurbanla ilgili tasnif yapması, kurbanların icra edildikleri ve ait oldukları cemle ilgili olarak adlandırmalarının yanında, ayrıca bu şekilde müstakil bir ritüel biçiminde isimlendirildiklerini de göstermektedir. Nitekim Buyruk metinlerinde koç, horoz ve güvercin gibi kurbanlardan benzer isimlere gönderme yapıldığı görülmektedir (Buyruk, 1958: 41-42).

C) Kurban Ritüelinin Uygulanması

Alevî-Bektaşî çevreler arasında kurban ritüelinin ayrıntılarında ocaklara ve yörelere göre bazı değişiklikler dikkat çekmekle birlikte bu ritüelin belirli bir usûl ve âdabının bulunduğu ve bu usûle uymanın büyük önem taşıdığı ortadadır. Bu yüzden, önce kesilecek kurbanlar cem meydanına getirilir, su ve tuz verildikten sonra kurbanın başında duran dede, besmele çeker, bazı yörelerde kurban sahipleri kesecekleri bıçaklarını tekbirletmek için dedeye getirirler; bunun üzerine dede, bir düvaz imam okuyarak gülbank verir. Böylece “*bıçak tekbirleme erkânı*” olarak adlandırılan bu erkân yerine getirilmiş olur (Taşğın, 1997: 340-341).

Dede, tekbir getirildikten sonra Kur’an’daki “*İnnî veccebtü vecbiye lillezî fetarassemavati ve’l-arzı hanîfen ve ma ene minel-müşrikîn*” ile “*Kul inne salâtî ve nüsükê ve mahyâye ve memâtî lillabi rabbi’l-alemîn, Lâ şerîke leh ve bi’zalike ümirtu ve ene evvelu’l-müslimîn*”¹² ayetlerini okur ve “*Allab Allah kurban-ı Halil, ferman-ı celil, kebs-i İsmail*”¹³, *peyiğ-i Cebrail, havale erenlere er hak Muhammed Ali kabul eyleye, dünyada kurban ahirette Burak eyleye, kafasına kalkan belasına bekeçi ola, kazancı gür nasibi bol ola, dertlerine derman gönüllerine iman hastalarına şifa dertlerine deva ihsan eyleye, Allah görünür görünmez bilinir bilinmez gelmiş gelecek kazalardan belalardan düşman şerrinden hıfzı himaye eyleye, er Hak Muhammed Ali kabul eyleye lillabil-Fatıha*” diyerek gülbankını okumuş olur¹⁴, arkasından da daha önce abdest almış

12 Okunan ayetlerin anlamı ise şöyledir: “Ben, yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben, (O’na) ortak koşanlardan değilim” (Kur’an, En’âm, 6/79), “De ki: Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm, hep alemlerin Rabb’i Allah içindir, O’nun ortağı yoktur, bana böyle emrolundu ve ben, müslümanların ilkiyim” (Kur’an, En’âm, 6/162-163).

13 Buradaki *kebs* kavramı, itaat anlamına gelmekte olup Hz. İsmail’in babasına olan itaatını ifade etmektedir.

14 Veysel Keçecigil, Gümüşhacıköy Adatepe Mahallesi, Dede; ayrıca bk. Birdoğan, 1990: 523-524; Engin, 2004: 165-178; Taşğın, 2011: 341.

olan¹⁵ ve cemde on iki hizmetten birini yerine getiren *kurbanı* tarafından başı kible yönüne çevrilerek getirilen tekbirlerle¹⁶ kurban, kesim için açılan çukurun hemen yanına yatırılır, hayvana su tutularak arka ayakları ile bir ön olmak üzere en az üç ayağı bağlanır. Yüzü de bir havlu ile örtülerek tığlanır, yani kesilir (Eröz, 1977: 292-304).

Trakya gibi bazı bölgelerde kurbanla ilgili en önemli kural, kurban kesecek olan kişinin kurbanı, bizzat kendisinin yetiştirmesi ve kesmesidir. Bu kural, aynı zamanda Bektaşî topluluklar içinde geçerlidir. Bu kuralın kökeni, Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed'in kurbanlarını bizzat kendilerinin kesmesine dayanır. Kurbanın en az bir yaşında olması, oldukça önemlidir.

Kurban, en az iki ya da üç gün önceden kınalanır. Bazı durumlarda ise kurban, kesildiği gün kınalanabilir, bu esnada kurbanın yedi yerine kına yakıldığı görülür. Önce başına, yani alnına, arkasından ön kollarının arasına ve her iki sırtına, daha sonra sırtına ve arka ayaklarının sırt kısımlarına kına yapıldıktan sonra son olarak kuyruk üstü kınalanır (Engin, 2014: 286). Bazı bölgelerde hayvanın temiz olması için abdest aldırılır ve abdest sırasında kurbanın yüzü, kulakları ve ayakları tamamen mesh edilecek şekilde yıkanır ve sırtı sıvazlanır (Engin, 2014: 286).

Kurbanın kanının gelişigüzel bir şekilde akmasını ve yere damlamasını önlemek için büyük bir dikkat sarf edilir ve bu yüzden daha önceden bir kuyu kazılarak kanın oraya akması sağlanır.¹⁷ Ayrıca, kurbanın kesilirken incitilmemesi için özel bir çaba sarf edilir. Önce derisi yüzülen hayvanın kemikleri mafsallarından ayrılarak kınılmadan ve zedelenmeden çıkarılır.¹⁸ Tahtacılar arasında ise, hayvanın derisi yüzülüp işkembe ve bağırsakları çıkarıldıktan sonra hiçbir organı parçalanmaz ve kemikleri de kınılmadan tüm olarak bir kazanda pişirilir (Selçuk, 2004: 107; Çıblak, 2005: 151-152). Bu süreçten sonra ise, kemiklerinden sıyrılan et, rehberin evi ya da tekkede muhafaza edilen kara kazan'da suda haşlanarak (Eröz, 1977: 301-302). küçük parçalara ayrılır

15 Anadolu'da pek çok yörede kurbanı kesen kişi, namaz abdesti gibi abdest almak durumundadır.

16 Balkanlar'daki Otman Baba Bektaşîlerin'de kurban tekbirleme için bk., Engin, 2004: 355-359.

17 Öyle ki Bilecik Bozüyük'teki Karakeçili Türkmenleri, kurban kanının dökülmesini uğursuzluk sayarlar (Birdoğan, 1990: 522).

18 Kurban kanının yere akmaması için büyük bir dikkat sarf edilmesi ve kurban kemiklerinin kınılması, çok muhtemel eski Türk inanç ve uygulamalarına giden köklere sahiptir (Eröz, 1977: 295-300); ayrıca, bu uygulamaların içinde özellikle kurban kemiklerinin kınılmasının, eski Türk Şamanizm'indeki ölen hayvanların kınılmayan kemiklerden tekrar dirilecekleri inancı ile bağlantılı olduğu söylenebilir (Eliade, 1999: 1911-195).

ve ceme katılanlara ikram edilir. Bu küçük parçalara Silifke ve Toros Tahtacıları *ülli*, diğer Alevî-Bektaşî çevreler ise, *bak*, *pay* veya *lokma* demektedirler (Birdoğan, 1990: 523). Tahtacılar arasında kurbanın sağ ön bacağı ile göğüs kısmı dedeye verilmek zorundadır (Selçuk, 2004: 107; Çıblak, 2005: 138). Artık lokma haline gelen etten kurbanı kesen kişi bile bir parça alıp evine götüremez, bu yüzden etin tamamı görevli kişiler tarafından orada pişirilir. Ancak ceme gelemeyecek derecede hasta olan kişiler için payları ayrılarak evlerine gönderilir.

Kurban kesme işi, öyle herkesin işi olmayıp sadece ahlakı düzgün olan kişilerin işi olup bu görev, tarikat kuralları gereğince böyle insanlara verilir. Özellikle Tahtacılar arasında buna daha çok dikkat edilmekte olup sadece ehil, dürüst, ağzı temiz (küfür etmeyen, insanların arkasından konuşmayan) ve hak-hukuk gözeten insanlar kurban kesebilir (Seyirci, 2007: 15). Ayrıca, kurbanlılara bu görevlerinden dolayı herhangi bir ücret verilmemekte olup onlar, sadece “bu, bizim görevimiz” diyerek kurbanın böbreklerini alırlar (Birdoğan, 1990: 523).

Yemek işi sona erdikten sonra ise, hayvanın kemikleri eksiksiz olarak toplanıp bir araya getirilir, ya kanıyla birlikte yakın bir yere gömülür ya da bereket ve uğur getirmesi için ambar ve kilerlere konulur. Kurban törenine katılanların, kurban sahiplerine ya da geleneksel ifadeyle lokma dağıtanlara “*Allah kabul etsin/Hak Muhammed Ali kabul etsin*” demesiyle kurban ritüeli sona erer.

Sonuç

Anadolu’da Alevî-Bektaşî çevreler arasında kurban ritüeline çok yaygın bir şekilde önem verildiği ve neredeyse hayatın her önemli anı için bu ritüelin icra edildiği görülmektedir. Alevî-Bektaşî çevreler arasında kurban ritüeli, Sünnî gelenekten farklı olarak, genellikle tıglamak, lokma ve tercüman gibi isimlerle ifade edilmekte olup bu ritüel, önemli ölçüde Abdal Musa (Birlik) Cemi, Görgü Cemi, Muharrem Cemi, Musahip Cemi, Hızır Cemi, Düşkün Kaldırma Cemleri ile birlikte, yani cemin yapısal bir parçası olarak on iki hizmetten biri şeklinde kabul edilir ve uygulanır. Ayrıca, adak kurbanları, Kurban Bayramı kurbanı, Hidrellez, Nevruz, şükür ve yağmur kurbanları gibi diğer kurbanlar, çeşitli şekillerde icra edilmektedir.

Alevî-Bektaşî topluluklar arasında kurban ritüeli ile ilgili yüzyıllar boyunca icra edilen uygulamalar, İslam kültürüyle ilgili bazı öge ve unsurlar taşımakla beraber, daha çok eski Türk kültürü içinde görülen bir takım inanç ve uygulamaların günümüzdeki uzantısı niteliğindedir. Bu yüzden Alevî-Bektaşî çevrelerdeki bu ritüelin İslamiyet'le yakın bir ilişkisi olduğu gibi, değişik yönleriyle eski Türk kültür ve inançlarına giden derin köklere ve arka plana sahip olduğu da unutulmamalıdır.

- ARSLANOĞLU, İbrahim (1998). “Çubuk Yöresi Aleviliğinde Dar Kurbanı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Ankara. VI/11-34.
- _____ (1999). “Karaağaç Köyünde Muharrem Kurbanı”. 1. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*. Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi. Ankara. 1-12.
- ATİK, Dilşad (2001). *Eski Türkler’de Kurban İnanışı ve Uygulamaları*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BEKKİ, Selahaddin (1996). “Türk Mitolojisinde Kurban”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*. Erzurum. III/16-26.
- BİÇEN, H. Yüksel (2005). *İnanışları ve Geleneleriyle Tahtacılar*. Ankara: Tektaş Yayınılık.
- BİRDOĞAN, Nejat (1990). *Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik*. İstanbul: Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yayınları.
- BUDDA, Hilmi Ömer (1928). “Sami Dinlerde Kurbanın Mahiyeti ve Faaliyeti”. *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*. II/8. 28-49.
- BUYRUK (1958). Der. Sefer Aytekin. Ankara: Emek Basım-Yayınevi.
- ÇIBLAK, Nilgün (2005). *Mersin Tahtacıları - Halkbilim Araştırmaları*. Ankara: Ürün Yayınları.
- ELİADE, Mircea (1999). *Şamanizm*. Çev. İsmet Berkan, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- ENGİN, Refik (2014). *Trakya ve Balkanlar’da Bektaşilik ve Bektaşî Sürekliliği*. Almanya: Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları.
- _____ (2004). *Amuca Kabilesi’nde ve Trakya’da Kurban Geleneği*. İstanbul: Can Yayınları.
- EREN, Selim (2002). *Sosyolojik Açıdan Ordu Yöresi Aleviliği*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ERGİNER, Gürbüz (1997). *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet (1977). *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*. İstanbul: Otağ Matbaası.
- _____ (1980). “Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği”. *Türk Kültürü*. 211/211-217.
- ERSAL, Mehmet (2016). *Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi -Çubuk Havzası Örneği-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- FIĞLALI, E. Rûhi (2006). *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- GÜNAY, Ünver-Harun Güngör (1997). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Ankara: Rağbet Yayınları.
- HENNİNGER, Joseph (1987). “Sacrifice”. *The Encyclopedia of Religion*. Ed. Mircea Eliade. New York: Macmillan Publishing Company.

- İNAN, Abdülkadir (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İZZET, Mehmet (1929). “Kurban”. *Hayat Mecmuası*. V/130. 1-2.
- KARAOĞLAN, Hamza (2007). “Anadolu Türklerinde Kurban: Aleviler Örneği”. *Dini Araştırmalar Dergisi*. IX/27. 133-149.
- KESKİN, Y. Mustafa (2009). *Kentleşme Sürecinde Alevilik Gelenek ve Modernizm Arasında Gelgitler - Elazığ Örneği*. İstanbul: Yayınevi Yayıncılık.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KÜÇÜK, Murat (2009). *Cemaat-ı Tahtacıyan*. İstanbul: Horasan Yayınları.
- OKUMUŞ, Ejder (2005). “Alevilerde Kurban Bayramı Kurban: Söz Vermek – Türkmenhacı Köyü Örneği”. *Alevi Tören ve Ritüelleri Cem Cenazeye Kurban Sempozyumu*. Ankara: Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Genel Merkezi Yayınları.
- ÖREN, Umut (2015). “Türklerde At Kurbanı ve Dede Korkut’taki İzleri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 15/2. 65-74.
- ÖZDEMİR, Emrah (2008). *Samsun İli Havza İlçesi Karga Köyü Monografisi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ROUX, Jean Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları.
- SELÇUK, Ali (2004). *Tahtacılar*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- TANYU, Hikmet (1978). *Türklerin Dini Tarihi*. İstanbul: Türk Kültür Yayıncılığı.
- TAŞĞIN, Ahmet (1997). *Ereğli ve Çevresindeki Alevilerde Sosyal ve Dini Hayat*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- _____ (2011). “Diyarbakır Türkmen Alevilerinde Bıçak Tekbirleme”. *Mehmet Eröz Armağanı*. Haz. Mustafa Aksoy, Osman Yorulmaz. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- ULUSOY, A. Celâlettin (1986). *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*. Hacıbektaş.
- ULUSOY, Veliyettin (2005). “Alevi-Bektaşî Yolunda Cem Ayini ve Kurban Töreni”. *Serçeşme Dergisi*. VII/16-20.
- ÜÇER, Cenksu (2005). *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- YAMAN, Mehmet (1994). *Alevilik İnanç-Edeb-Erkân*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- _____ (2001). “Alevilikte Kurban Geleneği”. *Aleviler/Aleviten*. Haz. İsmail Engin, E. Franz. Hamburg: Orient Institute.
- YILDIZ, Harun (2014). *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- YILMAZ, Abdurrahman (1948). *Tahtacılar Gelenekleri*. Ankara: CHP. Halkevleri Yayınları.
- YILMAZ, Orhan (2009). *Sıraçlar (Anşabacı ve Hübyarlar) Beydili Alevi Türkmenleri*. Ankara: Veni Vidi Vici Yayınları.
- YÖRÜKÂN, Y. Ziya (1930). “Tahtacılar: Tahtacılar Dinî ve Sırrî Hayat”. *Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*. IV/15. 66-80.
- ZUHAYLÎ, Vehbe (1992). *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*. Çev. Heyet, İstanbul: Risale Yayınları.

